
Recensera - referera, citera, kommentera, kritisera

Jerker Lundequist

Projekteringsmetodik, KTH

Ett problem för *Arkitekturforskning* är bristen på recensenter. Ett hittills uppnått mål för tidskriften är att alla avhandlingar inom arkitekturområdet skall recenseras. Till detta kommer en lång rad andra böcker, forskningsrapporter och antologier som också bör presenteras och nagelfaras.

Denna brist på recensenter är förvånande. Arkitekturforskare är ju ett läsande släkte, som dessutom läser aktivt: man gör anteckningar, tar excerpter och slår upp referenser. Det borde vara enkelt att omsätta detta aktiva läsande i ett flitigt skrivande av recensioner. En möjlig förklaring kan vara att arkitekturforskarvärlden är ganska liten: man vill inte idka offentlig kritik av forskarkolleger som man riskerar att möta personligen. Denna typ av kollegial solidaritet är emellertid ganska missriktad.

I nr 4 - 1988 av *Arkitekturforskning* togs problemet upp i ledaren, i form av några kritiska kommentarer om två recensioner som jag skrivit om Shokrollah Manzoors och Birgitta Mekibes avhandlingar. (Dick Urban Vestbro var medförfattare till recensionen av Mekibes arbete.)

Tyvärr har ledarskribenten missförstått andan i och syftet med dessa recensioner. Både Manzoor och Mekibes har skrivit utmärkta avhandlingar. Manzoors avhandling vill jag t.o.m. karakterisera som utomordentligt bra. Men samtidigt är det ju till stor del avhand-

lingsförfattaren själv som bestämmer på vilken kravnivå hans eller hennes avhandling skall bedömas.

Enligt den nya ordningen skall en doktorsavhandling vara ett examensprov, som visar att författaren besitter en godtagbar kompetens som forskare och utredare. Vissa doktorander nöjer sig emellertid inte med att försöka uppfylla dessa relativt modesta krav, utan sätter själva - på egen risk - kravnivån betydligt högre. Både Mekibes och Manzoor är typiska exponenter för denna typ av doktorander. En sådan inställning är visserligen berömvärdt ambitiös, men innebär också ett risktagande, eftersom avhandlingens författare därmed utsätter sig för att bli bedömd utifrån sin egen höga kravnivå.

Jag skall försöka summera den kritik som framfördes i de två recensionerna:

Mekibes avhandling är en skickligt och känsligt gjord bostads- och levnads-vaneundersökning av ett spontant byggt bostadsområde i Oran i Algeriet. Den kritik som kan riktas mot hennes avhandling är, enligt mitt förmenande, att den planeringsstrategi hon formulerar mot slutet av boken egentligen inte har något stöd i de forskningsresultat som hon presenterar. Kritiken gällde således de påklistrade planeringsideologiska och planeringsstrategiska resonemangen.

Manzoors avhandling innebär en tillämpning av Christopher Alexanders

mönsterspråk på den traditionella bebyggelsen i vissa delar av Iran. Min kritik av Manzoors avhandling gick ut på att den inte utvecklar ett tillräckligt *kritiskt förhållningssätt* till Alexanders ideer, något som som kom att orsaka några små skönhetsfläckar på slutresultatet. Möjligen kan man säga att Manzoor missade tillfället att ge ett viktigt bidrag till utvecklingen av mönsterspråket som sådant.

Recensentens åligganden

Ledaren i *Arkitekturforskning* nr 4-88 fick mig emellertid att börja fundera över vad recensionsskrivande är för någonting, egentligen. Jag kom fram till vissa ståndpunkter, som jag sedan omsatt i nedanstående högst personliga checklista. Förhoppningsvis kan denna lista provocera någon eller några forskare till att börja författa recensioner, antingen efter denna modell, eller efter någon helt annan - eller att skriva ett, förhoppningsvis ilsket, debattinlägg om hur recensioner bör skrivas.

Jag börjar därför med några ganska allmänna reflektioner om hur jag tror recensioner bör vara beskaffade, innan jag går in mer detaljerat på den "goda" recensionens fyra beståndsdelar: *referat, citat, kommentar och kritik*.

Man bör ge recensionens läsare en möjlighet att själv ta ställning! En recensent kan inte utgå från att hans läsare också läst den rapport som han recenseerar, och bör därför göra utförliga referat eller citat av de avsnitt som han vill kommentera eller kritisera. Man bör också markera vad som är referat eller citat respektive kommentar och kritik.

En recension skrivs för att läsas! Recensionens målgrupp bör vara samtliga läsare av tidskriften. En recensent bör därför undvika att gräva ner sig i detaljer, utan bör hålla sig till de över-

gripande idéerna och tendenserna i den rapport som behandlas. Det finns ingen anledning att gå genom hela rapporten i detalj, utan det är bättre att koncentrera sig på några särskilt intressanta avsnitt.

Det är inte snällt att vara snäll! En allmänt hållen och slappt välvillig recension visar bara att recensenten varit så uttråkad av den berörda rapporten att han inte orkat läsa den så grundligt som behövs. Man bör också undvika att formulera svepande och allmänna omdömen. Istället bör man vara så konkret som möjligt. En recensent kan gärna följa beska omdömen om sådant som han tycker är dåligt, men han bör då göra kritiken så detaljerad att det märks att han läst boken ordentligt.

Recensenten bör hålla sig till *det faktiska innehållet* i den rapport som nagelfares! Ett säkert tecken på en dålig recension är att recensenten tjarar om allt som borde ha varit med i rapporten, istället för att diskutera det faktiska innehållet. Ta därför inte upp sådant som inte förekommer i rapporten - annat än om det rör sig om ett mycket påtaglig lakun i framställningen! Men då är det recensenten som har bevisbördan och som skall visa varför detta någonting borde ha varit med. I varje fall bör en recension inte urarta till att bli en allmänt hållen artikel om diverse teoretiska och metodologiska frågor inom ämnesområdet.

Referera och citera

Det är viktigt att recensionens läsare själv får ta ställning till den rapport det gäller. En recension bör därför inledas med en *sammanfattning* av forskningsprojektet bakom rapporten. Vissa inslag i rapporten kan gärna återges som citat, t.ex. dess syfte, huvudhypotes och centrala begrepp. Om detta visar sig ta för mycket utrymme får man nöja sig med

ett referat. Däremot är det viktigt att recensenten gör direktcitater av sådana formuleringar som han tänker polemisera mot. Ett flitigt citerande har nämligen den fördelen att recensenten tvingas konkretisera och precisera sin kritik.

De för projektet centrala begreppsdefinitionerna kan lämpligen citeras i sin helhet, som underlag för recensentens kritiska granskning av om dessa termer sedan används konsekvent genom hela rapporten på det sätt som definitionerna föreskriver.

Kommentera och kritisera

Vad som bör kommenteras varierar givetvis från fall till fall. Det som alltid bör kommenteras är det *forskningsproblem* som givit utgångspunkten för projektet. Är det valda problemet intressant? Är det utvecklingsbart? För vem är det intressant?

Man bör också kommentera forskningsprojektets *resultat* samt dessa resultat eventuella betydelse för forskning och samhälle. I varje fall bör recensenten alltid kommentera de *slutsatser* och därav följande *rekommendationer* som framförs i rapporten. Är dessa slutsatser underbyggda av resultaten i andra, närliggande forskningsprojekt? Följer slutsatserna logiskt ur tillämpningen av valda teorier, metoder och begrepp på tillgängliga data? Är de rekommendationer och praktiska handlingsregler som presenteras, ordentligt underbyggda av de slutsatser som dragits?

Rapportens språkbehandling och grafiska utformning kan också kommenteras. Är bokens indelning i kapitel, avdelningar och stycken logisk och genomtänkt? Speglar rubriker och kapitelindelning det faktiska innehållet i texten? Dessutom bör man kommentera den grafiska utformningen av text, illustrationer, diagram och tabeller.

Språkbehandlingen i den berörda rapporten bör uppfylla rimliga krav på *begriplighet* och *precision*. Kravet på språklig precision är dock överordnat kravet på begriplighet. En bra tumregel är att testa rapportens språk genom att försöka göra korta och slagkraftiga citat ur den. Om detta inte låter sig göras, så har författaren syndat en hel del mot både begriplighets- och precisionskravet.

En recension skall innehålla något slags kvalitetsomdöme om den skrift som recenserar; recensenten slipper inte undan med att enbart referera, citera och kommentera. En recension skall således innehålla ett kritiskt moment. Men att kritisera innebär inte enbart att man skall påtala felaktigheter, motsägelser, lakuner och onödiga utvikningar i den rapport som granskas. Framför allt betyder det att man skall försöka *karaktisera* den berörda rapporten genom att peka på dess *bärande idé*, det tema eller den princip som utgör dess röda tråd.

Det som en recensent alltid bör kunna begära av en forskningsrapport, är att författaren visar upp ett *kritiskt förhållningssätt*. Är de teorier och metoder som författaren tillämpar verkligen kritiskt granskade av honom? Har han redovisat dessa teoriers respektive metoders eventuella begränsningar? Har han lyckats undvika att dessa begränsningar får inverkan på hans projekt? Hänger teoriavsnittet ihop med metodavsnittet? Ett vanligt fel är att författaren gör långa teoretiska utläggningar, som i realiteten saknar samband med den valda metodiken.

Kriterier på god forskning

Att recensera forskningsrapporter innebär i sista hand att man skall bedöma den redovisade forskningens *kvalitet*, *relevans*, *tillgänglighet* och *effektivitet*.

Det är emellertid inte någon lätt uppgift att precisera dessa kriterier på god forskning. Jag tänker inte gå närmare in på dessa kriterier, eftersom de diskuteras utförligt på annat håll i detta nummer av Arkitekturforskning (1).

Man kan givetvis inte skriva recensioner på så vis att man sitter och prickar av ett antal kriterier systematiskt. Dessa övergripande kriterier på "god" vetenskap är nyttiga att ha i bakhuvudet, samtidigt som man som recensent väljer att koncentrera sig på några få aspekter. Vilka aspekter man väljer att betona, varierar från fall till fall.

Möjligen vågar jag påstå att det finns tre aspekter som det ofta är tacksamt att ta upp just i en recension: (i) att tillämpa *fruktbarhetskriteriet* på den berörda rapporten, (ii) att undersöka forskningsprojektets grad av *metodologisk objektivitet*, och (iii) att diskutera bärkraften i projektets *bärande idé*.

Hans Rosing har påpekat att ett forskningsprojekt bör leda fram till nya hypoteser och nya problem att undersöka. Ett viktigt krav på dessa nya hypoteser och problem är således att de är *fruktbara* - att de leder oss fram till nya undersökningar, tester och experiment. De nya hypoteserna skall visa oss på nya, tänkbara mönster, sammanhang och strukturer (Rosing 1988). En recensent bör därför ställa sig frågor av typen: Vad i detta är utvecklingsbart och stimulerande för andra forskare? Vilka nya uppslag och idéer går det att få fram ur detta projekt?

Med *metodologisk objektivitet* syftar Rosing på det att vetenskapens objektivitet i första hand garanteras av de metodregler som utvecklats inom ett visst forskningsområde. Den enskilde forskaren har stor frihet att välja utgångspunkter, problem och hypoteser. Däremot bör han i normalfallet följa de metodregler som finns, för insamling av

data och testning av hypoteser. Rosing formulerar detta som "... att det inte är den enskilda forskaren som bestämmer hur hans hypoteser skall testas. Allmänt sagt bestäms detta av *vetenskapens logik*. Forskarens värderingar kan sålunda i princip inte inverka på testningen" (Rosing 1988, sid. 167). Det kan vara tacksamt att ta upp forskningsprojektets grad av *metodologisk objektivitet* i en recension, för att diskutera hur och i vilken grad sättet att genomföra projektet har påverkat dess resultat.

Det som alltid bör diskuteras i en recension, är det berörda forskningsprojektets *bärande idé* (Lundequist 1984, 1987). En forskningsrapport bör således kunna redovisa någon eller några bärande idéer. Med detta menas t.ex. tanken att 'varsam ombyggnad' är ett alternativ till restaurering eller rivning/nybyggnad - eller att 'förhandlingsplanering' är en speciell form av planering, som drivs under andra villkor än andra former av planering - eller att projekteringsmetodikens problem mera handlar om uppbyggnad av projektörernas kompetens, än om att hitta fram till något slags "optimal" organisation av projekteringsprocessen, o.s.v.

Avslutningsvis:

Denna "checklista för recensenter" är knappast allmängiltig, men kan kanske ändå locka fram några nya recensenter. Dess grundtanke är att den "goda" recensionen bör ha fyra beståndsdelar: *referat, citat, kommentar och kritik*, samt att det finns tre saker som det är tacksamt att ta upp i en recension: projektets *fruktbarhet*, dess *metodologiska objektivitet* och dess *bärande idé*.

Avslutningsvis, jag tvivlar på att någon - definitivt inte jag själv - kan leva upp till alla dessa regler. Men man kan ju försöka.

Noter

¹ För ordningens skull vill jag i alla fall göra en mycket summarisk sammanfattning av dessa kriterier, samt passa på att ge några referenser.

Tore Nilstun har t.ex. formulerat följande kriterier (Nilstun 1988, Mårtensson & Nilstun 1988, Nilstun i Sollbe 1986): *etisk godtagbarhet* (etiskt känslig information skall ha godkänts för publicering av berörda parter, alternativt att identifikation av dessa personer gjorts omöjlig), *tillgänglighet* (rapporten skall göras tillgänglig för alla som är intresserade, samt vara tillgänglig för granskning och bedömning av fackexperter), *begriplighet* (termer, uttryck och formuleringar skall vara definierade eller omedelbart begripliga för målgruppen), *precision* (målgruppen skall kunna uppfatta texten enligt författarens intentioner), *trovärdighet* (en rapport skall ge en rättvisande bild av problemområdet; slutsatser och rekommendationer skall vara underbyggda med hållbara och relevanta argument), *testbarhet* (rapportens teser bör vara möjliga att ifrågasätta - man bör t.o.m. ange vilken typ av argument som kan framtvunga en omprövning av teserna), *opartiskhet* (forskaren skall inte manipulera sina resultat till förmån för någon intressent), *nyhet* (rapporten bör innehålla resultat som har nyhetsvärde för målgruppen) och *relevans* (det bör framgå hur dessa resultat kan användas praktiskt eller teoretiskt).

Göran Wallén har påpekat att det är viktigt att skilja mellan *interna* (inomvetenskapliga) och *externa* (anslagsgivares, praktikers, avnämares m.fl.) bedömningsnormer. Wallén pekar också ut ett antal betydelsefulla, inomvetenskapligt grundade bedömningskriterier (Wallén 1986, Wallén i Sollbe 1986): *inre relevans* (samsämmighet mellan problem, metod, teori och material), *systematik* (i varje fall i redovisningen), *uppreparhet* (i varje fall vad gäller vissa typer av naturvetenskaplig forskning), *teoretisk integration och förklaringsdjup* (integration av olika teoriansatser, metodansatser eller forskningstraditioner o.s.v.), *tillförlitlighet och metodisk medvetenhet* (något som främst gäller genomförandet och hur forskarna hanterat metodfrågorna), samt att resultaten bör ha en *viss räckvidd* (viss empirisk, teoretisk respektive metodologisk generaliserbarhet).

Referenser

- Eriksson, J, Bygghforskningens samhällsrelevans. I Sollbe 1986, sid. 68 - 81.
Lundequist, J, *Ideologi och praxis*. KTH A PRM Stockholm 1984.
Lundequist, J, Om att utveckla och utvärdera. I *Arkitekturforskning* vol I, No 2 - 87.
Mårtensson, B, Nilstun, T, *Praktisk vetenskapsteori*. Studentlitteratur, Lund 1988.
Nilstun, T, Mundebo och Fosolifen. Några reflektioner kring 1982 års bygghforskningens utredning. I Sollbe 1986, sid. 60 - 67.
Nilstun, T, *Expertbedömningar. Om teori, ideal och verklighet vid utvärdering av sektors FoU*. BFR, BVN skriftserie 1988:1, Stockholm.
Rosing, H, *Vetenskapens logiska grunder*. Schildts, Helsingfors 1988.
Sollbe, B, red., *Vishets frukter. Uppsatser om sektorsforskning och forskningskvalitet*. SIB, Gävle 1986.
Wallén, G, *Praktisk vetenskapsteori. Preliminärt kompendium*. Vetenskapsteori, GU, Göteborg 1986.
Wallén, G, Vad är bra forskning? Interna och externa bedömningsnormer. I Sollbe 1986, sid. 46 - 59.